

В. А. Режко, канд. філол. наук, доц. (ХНУВС, Харків)
І. М. Голопич, ст. викладач кафедри (ХНУВС, Харків)

ХАРКІВЩИНА В ОПОВІДАННІ ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА «ЗАКОХАНИЙ ЧОРТ»

Олекса Петрович Стороженко добре знав Україну, багато мандрував її землями, відвідавши у службових справах чи не всі її регіони. На нашу думку, саме такий спосіб життя значною мірою зумовив художній світ творів письменника, у якому вагомим місце посідають автобіографічні риси, що відбиваються не лише на фабульному рівні, а й на композиційній та сюжетній побудові творів, де, як правило, присутній герой-оповідач, що втілює авторське «Я» Стороженка й змушує читача беззаперечно отожденовати автора з його героєм. Особливою рисою є те, що герої з народу постійно супроводжується «культурним» персонажем, що покликаний виконувати важливу концептуальну функцію та підкреслювати актуальний для автора ліричний мотив художньої творчості.

Своєрідним взірцем художньої манери автора можна вважати оповідання «Закоханий чорт», що органічно поєднує епічне й ліричне начало його прози. У творі майстерно поєднано три оповідачі, які неначе уособлюють три доби історії України. Окремий герой-оповідач стає яскравим відзеркаленням трагедії українського народу, що розгортається протягом трьох його поколінь. Композиційне кільце, що обрамляє основну оповідну фабулу та пов'язане із першим, власне ліричним героєм-оповідачем, виконує головну для Стороженка ідейну функцію, що покликана змусити читача замислитися над гірким сьогоденням, яке виразно контрастує з казково-ідилічним минулим України. Примушуючи читачів до такого думання, автор дає інколи чіпкі, а інколи приховані в доволі прозорих натяках вказівки на причини трагедії України. Ця трагедія розкривається в петровській та післяпетровській добі української історії, у часі, що сягає сьогодення самого письменника.

У просторі трагедія українського народу вбачається в протиставленні півночі та півдня, російського й українського. В оповіданні цей простір має чіпкі географічні орієнтири – кордон між Україною і Росією на шляху між Курськом та Харковом. Порівнюючи Україну й Росію, письменник не приховує своїх патріотичних симпатій. Але це не лірична туга за малою батьківщиною. Основний конфлікт має міжетнічний характер. У ньому протиставлено два різні світи, два способи життя, один із яких – український – несе із собою душевну ширість і людяність, красу всіх побутових подробиць буття. Інший – російський – є прямою протилежністю першого. Він здатен розбещувати все, до чого торкнеться. Не випадково оповідач зупиняється на таких подробицях, як атмосфера в трактирах і у шинках. Мовчазним і похмурим російським закладам він протиставляє український шинок, де всі люди, незалежно від соціального стану, почуваються братами, де лунають пісні, де кожен готовий поділитися із ближнім куском хліба й добрим словом.

Непривітно на українській землі виглядають і дорожні станції, що влілюють жадібність, фізичну і духовну неохайність російського світу. Не випадково оповідач вдається до спогадів, у яких ці ж місця нещодавно мали більш привабливий вигляд. На думку автора російський світ спотворює не лише побут подорожніх, а й розбещує місцеве населення

Своєрідним водорозділом між контрастними світами стає Харків. Впадає у вічі, що автор жодним словом не змальовує добре відоме йому місто. Вочевидь, губернський центр як осередок імперської адміністрації його не приваблював, бо не мав ознак українськості. Натомість з'являються відносно невеликі селища: Липці, Мерефа, Таранівка й інші. Впадає в око, що, на відміну від Квітки Основ'яненка, який ще кілька десятиліть раніше поетизував Липці як центр українського життя, це прикордонне селище за духом видається Стороженкові вже не українським. Саме за Липцями починається для нього відліла від зросійщення Україна.

Чимало топонімів деталізує і наче звукує художній простір першої оповіді «культурного» героя, обмежуючи його Харківщиною. Та за її межами вже відчувається великий світ всієї України, про яку нагадує мотив мандрів та дороги, втілений в експозиції твору. Але в подальшому цей мотив відіграє в оповіданні одну з провідних сюжетоутворювальних ролей. Мандри й дороги ведуть героїв Україною по-різному, як різним є життя народу в різні епохи. У добу вільного козацтва це казково-блискавичні мандрівки на коні-чорті від краю до краю, у добу поневолення – вимушене переселення з батьківської землі у спробі втекти від голоду, у добу Стороженка – втеча від імперського хамства до першоджерел народного українського життя. Переважно путь до щасливої долі розгортається в оповіданні з півночі на південь. Цей вектор стає алюзією антитези Росія – Україна, зло – добро.

На відміну від першого, експозиційного, у другому колі оповідання постає більш широка картина життя в Україні, яке під російським ярмом видається тяжким і трагічним. Ми дізнаємося про гірку долю другого оповідача, що змушений був із сім'єю покинути рідну домівку, засновану на Харківщині його легендарним дідом-козаком, та шукати порятунку, мандруючи всією Україною. У цих мандрах він втратив дітей і дружину, фактично перервавши рід, так щасливо заснований на берегах слобожанської річки Береки його дідом. Доля цього оповідача виразно контрастує із бурхливою долею третього, того самого діда Кирила, який став героєм основної фабули твору. Яскраві картини життя в усіх куточках України постають у цій частині оповідання. Його простір також має чіткий зв'язок із Харківщиною, але водночас він співвідноситься з усією Україною, що постає особливим, вільним і неозорим світом, де вільна людина від Святих Гір та Ізюма до Києва та Бахчисарая почувається як удома. Саме цей світ викликає ностальгічну тугу автора, яку посилюють яскраві картини слобожанської природи й побуту, не спотворених загарбниками, що характеризують Харківщину другої половини XIX століття як суто український край. «Се божа сторона», - написав про неї Стороженко.